

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

К. А. БОЧАРОВА

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ,
ПОВ'ЯЗАНИМ З ВАНДАЛІЗМОМ**

Монографія

За загальною редакцією
кандидата юридичних наук, доцента
С. Ю. Лукашевича

Харків
«Право»
2019

УДК 343.9:343.59

Б86

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 24 травня 2019 р.)*

Рецензенти:

С. Ф. Денисов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії державної пенітенціарної служби;

О. М. Литвинов – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, Заслужений працівник освіти України;

О. М. Подільчак – кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях Національної академії прокуратури України

Бочарова К. А.

Б86 Запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом : монографія / К. А. Бочарова ; за заг. ред. С. Ю. Лукашевича. – Харків : Право, 2019. – 216 с.

ISBN 978-966-937-741-8

Монографію присвячено комплексному науковому дослідженню вандалізму, його кримінально-правовим формам, а також розробці комплексу заходів запобігання злочинам, пов'язаним з ним. У роботі розроблено авторське визначення вандалізму, з'ясовано його характерні ознаки і види залежно від мети діяльності вандала, визначено склади злочинів, які можуть містити у собі риси вандалізму. На підставі узагальнення емпіричних даних здійснено кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з вандалізмом. Визначені криміногенні риси осіб, які вчиняють вказані злочини, а також розроблено типологію цих осіб. Висвітлено причини й умови поширення діянь, що досліджуються. Розглянуто міжнародний та зарубіжний досвід запобігання вандалізму та можливості його використання у вітчизняній превентивній діяльності. Сформовано низку заходів загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом. Проаналізовано суб'єктів, які можуть здійснювати превентивну роботу щодо вказаних злочинів.

Видання призначено для науковців-правників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, а також для тих, хто цікавиться проблемою злочинності та розробляє заходи запобігання їй.

УДК 343.9:343.59

© Бочарова К. А., 2019

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2019

ISBN 978-966-937-741-8

Передмова

За умов сьогодення людство та всі суспільні та державні утворення, у тому числі й Україна, як частина світового устрою, переживає багато змін, перебуваючи в кардинально новій політичній, економічній, духовно-ідеологічній ситуації порівняно з кінцем ХХ століття; її основними ознаками є соціально-господарська стагнація, політична, культурно-виховна та морально-психологічна невизначеність. Складність і суперечливість соціально-економічного й політичного розвитку нашої країни зумовлюють потребу в теоретичному осмисленні й розробці науково обґрунтованого інструментарію, за допомогою якого можна зробити ефективнішим процес державної розбудови. Без теоретичного знання, що безпосередньо слугує конкретній державотворчій практиці, неможливе виконання стратегічного завдання – побудови демократичної держави й громадянського суспільства на теренах України. Важливим застереженням при цьому є також і те, що високий рівень правосвідомості є обов'язковим атрибутом будь-якого розвинутого суспільства, оскільки забезпечує його існування та прогрес. Злочини ж, пов'язані з вандалізмом, становлять реальну небезпеку життєдіяльності як окремих громадян, так і країни в цілому.

Беззаперечним є твердження, що одним із важливих напрямів розбудови України як незалежної демократичної держави є запобігання злочинності. Успіх у цій діяльності значною мірою залежить від теоретичних розробок запобігання окремим її видам. При цьому важливо досліджувати як чинне кримінальне законодавство й практику його застосування в сучасних умовах, так і детермінанти існування та відтворення злочинів окремих видів, а також специфічні засоби й заходи запобігання їм.

Серед широкого кола проблемних питань, що постають перед дослідниками, одне з провідних місць повинні займати дослідження запобігання агресивним проявам та вандалізму, як явищам суспільного буття. Злочинність у зазначеній царині є особливо небезпечною, оскільки може обумовлювати інші види злочинів, сприяти викривленню в громадській свідомості історичної спадщини, норм моралі та права, підривати основи суспільних відносин тощо.

Монографія Бочарової К. А. є самостійною науковою працею, що присвячена дослідженню сучасного вандалізму, його детермінації, а також запобігання злочинам, пов'язаним з ним. Авторкою аргумен-

товано актуальність досліджуваної проблеми для сучасної кримінології, яка обумовлена відсутністю протягом останніх двадцяти років наукових досліджень, пов'язаних з вивченням та аналізом детермінант та суспільних процесів існування, відтворення і поширення явища вандалізму в Україні та ефективних напрямків превентивної діяльності у цій царині.

Слід погодитися з тезою авторки щодо того, що сучасні політичні процеси в Україні вплинули на суспільні перетворення та призвели до підвищення агресивності громадян, зниження терпимості, у наслідок чого збільшилася кількість руйнівних дій на всій території нашої держави. На ґрунті цього, розвиваються молодіжні течії та групи, що використовують об'єкти благоустрою населених пунктів, майно фізичних чи юридичних осіб або культурні, духовні чи історичні цінності задля виміщення агресії, висловлення недоволення або протест владі чи певній соціальній групі, культурі. Крім цього, виникають інші причини, що спонукають осіб до протиправних деструктивних дій.

Авторкою наголошено, що з цієї проблематики написано ще у 1996 році монографію А. М. Бандуркою та А. Ф. Зелінським, яка називалася «Вандалізм», де розкриті питання змісту і мотивації вандалізму, здійснена спроба розробити заходи запобігання цьому явищу. Більш сучасне дослідження зазначеного питання було здійснено у криміналістичній науці К. В. Латиш, яка у 2016 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Криміналістична характеристика та організаційно-тактичні основи розслідування вандалізму», у якій розроблено типову криміналістичну характеристику вандалізму, побудовано організаційно-тактичні основи його розслідування відповідно до сучасних тенденцій науки та практики.

Тому запропонована монографія є новою у сучасній кримінології працею, у якій розкрито сутність і види вандалізму як проблеми сьогодення, здійснено кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з вандалізмом, виокремлено детермінанти та латентність цих злочинів, виокремлено риси осіб, що вчиняють їх, а також сформульовано трирівневий комплекс заходів його запобігання з урахуванням тенденцій їх поширення та можливостей застосування в Україні.

За результатами власного емпіричного дослідження та здійсненого кримінологічного аналізу встановлено, що вандалізм є поширеним явищем в Україні, проте через відсутність механізму регулювання

відносин, що виникають, змінюються чи припиняються у зв'язку вчиненням та запобіганням зазначених деструктивних дій, виникає потреба детального дослідження цього явища та злочинів, пов'язаних з ним, усунення прогалин у кримінальному законодавстві та розробити дієвий механізм впливу на явища та процеси, що детермінують вчинення досліджуваних діянь.

Авторці успішно вдалося поєднати фундаментальні теоретичні та прикладні положення, її висновки та рекомендації ґрунтуються на вдалому поєднанні методологічних засад наукового пошуку з ґносеологічно виправданими методиками дослідження і способами відбору та аналізу емпіричного матеріалу. Для досягнення поставленої мети комплексного дослідження як явища сучасного вандалізму в Україні, так і злочинів, пов'язаних з ним, було проведено анкетування 580 громадян, 100 практичних працівників правоохоронних органів та 50 наукових та науково-педагогічних працівників щодо рівня латентності злочинів, пов'язаних з вандалізмом. Крім того, було вивчено 296 кримінальних справ, які були розглянуті судами першої інстанції Вінницької, Сумської, Харківської, Полтавської областей та міста Києва, а також вироки за вчинені злочини, оприлюднені Єдиним державним реєстром судових рішень за низку років.

Висновки, до яких дійшла Бочарова К. А., розроблені нею рекомендації щодо змін у діюче кримінальне законодавство, а також запропоновані заходи удосконалення діяльності із запобігання та протидії злочинам, пов'язаним з вандалізмом, є особистим внеском авторки в науку кримінологію, зокрема в розробку на теоретичному й прикладному рівнях проблеми існування, відтворення та поширення вандалізму як явища суспільного буття, явищ та процесів, що детермінують його, а також запобігання злочинам, пов'язаних з вандалізмом. Висновки та рекомендації, надані в монографії, можуть стати підґрунтям подальших досліджень як злочинів, пов'язаних з вандалізмом, вандалізму як такого, а також злочинності взагалі та сприяти удосконаленню існуючих та розробці нових заходів і засобів запобігання злочинності на всіх рівнях – від загально соціального до індивідуального.

Сергій Юрійович Лукашевич
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вступ

Сучасні світові суспільних і політичні процеси свідчать про те, що людство опинилось в кризовому становищі. При цьому вона охопила не тільки одиничні соціальні утворення (соціальні групи, верства населення, держави або регіони), а, скоріш за все, людство в цілому. Останнім часом у сучасному світі зростає загальна агресивність при вирішенні міжособистісних, міжгрупових, міжнаціональних, соціокультурних та міждержавних конфліктів. Наслідком цього є природне зростання кількості проявів жорстокості та насильства, через що заподіюється шкода законним інтересам особи, державі й соціуму. Бажання до руйнування, знищення чи пошкодження об'єктів, що мають соціально- політичне, культурно-історичне, архітектурно-декоративне, інфраструктурне або інше значення є об'єктивним проявом та наслідком такої ситуації. Вандалізм та злочини, пов'язані з ним, є одним із таких проявів. При цьому слід мати на увазі, що із зростанням вищезгаданих процесів акти вандалізму дедалі будуть видозмінюватися та набувати нових форм.

Україна не перебуває осторонь цих глобальних процесів, більше того – вона переживає латентну кризу як правової політики взагалі, так і політики й управління у сфері запобігання злочинності зокрема. Провідним напрямом української кримінологічної політики є підвищення ефективності запобігання злочинам, що посягають на громадський порядок. Крім того, серед чинників, що зумовили підвищення агресивності громадян, зниження терпимості, можна назвати й політичні процеси в Україні, з огляду на що збільшилася кількість руйнівних дій на всій території країни. На тлі цього виникають молодіжні течії й групи, що використовують об'єкти благоустрою населених пунктів, майно фізичних чи юридичних осіб або культурні, духовні чи історичні цінності задля виміщення агресії, висловлення невдоволення або протесту владі чи певній соціальній групі, культурі.

Крім цього, існують й інші причини, що спонукають осіб до протиправних деструктивних дій.

Важливість виокремлення і розгляду злочинів, пов'язаних з вандалізмом, як самостійного об'єкта кримінологічного дослідження підтверджується тим, що дії вандалів, вчинені у громадських місцях, набувають особливого антисуспільного забарвлення та негативного соціального значення. Більш того, про їх наслідки стає відомо великому колу осіб, що викликає супротив, обурення і несприйняття такої поведінки.

Вагомий внесок у розвиток і тлумачення окремих положень запобігання злочинності зробили такі кримінологи: В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даншин, С. Ф. Денисов, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, М. М. Клюєв, І. В. Ковтонюк, М. Г. Колодяжний, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, С. П. Репецький, В. В. Шаблистий, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко.

Деяким аспектам вандалізму, його характеристики і наслідкам приділено увагу у працях О. В. Александренка, Г. О. Андреа, О. М. Бандурки, Н. О. Веселовської, О. М. Євменової, А. Ф. Зелінського, І. В. Ковтонюка, С. Г. Кулика, К. В. Латиш, В. В. Максимова, М. О. Маршуби, Л. Г. Ростомяна, Д. А. Сафонова, Л. С. Філіппової, Е. Н. Харіної, В. О. Шурухнова та ін Найповніше вандалізм як прояв деструктивної поведінки розглянуто у працях зарубіжних науковців, таких як Е. Бейтс, Б. Вебб, Д. Кантер, С. Коен, А. Гольдштейн, Д. Фішер, Р. Берон, В. Оллен, М. Фелсон та ін.

Останнє комплексне дослідження цієї проблеми у кримінології було здійснено О. М. Бандуркою та А. Ф. Зелінським у монографії під назвою «Вандалізм», у якій було вивчено вандалізм як форма агресивної протиправної поведінки, виокремлено його види, надано кримінологічну характеристику, психологію та мотивацію злочинця-вандала, а також запропоновано деякі заходи протидії йому.

Також у 2016 році було захищено кандадатську дисертацію К. В. Латиш «Криміналістична характеристика та організаційно-тактичні основи розслідування вандалізму», у якій було сформована криміналістична характеристика вандалізму та розроблено організаційно-тактичні основи його розслідування.

У той же час, в Україні досі не було проведено комплексного монографічного дослідження сучасного вандалізму та його нових форм, науково-теоретичного узагальнення особливостей злочинів, пов'язаних

з вандалізмом, не визначені способи і знаряддя його вчинення, типові криміногенні риси злочинця-вандала, а також на теоретичному та прикладному рівнях не розроблено заходів із запобігання йому. Відсутність всебічного кримінологічного аналізу цих злочинів, їх причин та умов, встановлення рівня латентності, як і несформованість системи запобігання їм на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях зумовили вибір теми дослідження, підтверджують її актуальність, теоретичну і практичну значущість.

Отже, існує нагальна потреба в розробці комплексу перспективних заходів запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом, а також визначенні напрямів роботи суб'єктів превентивної діяльності в Україні.

Основою запропонованої монографії є захищена у 2018 році кандидатська дисертація на тему: «Запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом».

Метою цього дослідження є надання авторського бачення вандалізму, його проявів у сучасному світі, здійснення кримінологічного аналізу злочинів, пов'язаних з вандалізмом, а також розробка наукових рекомендацій щодо формування комплексу заходів їх запобігання.

Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких основних завдань:

- вивчити історичні і загальнотеоретичні аспекти сутності вандалізму як прояву агресивної протиправної поведінки, розробити власне кримінологічне визначення;
- виокремити детермінаційний комплекс сучасного вандалізму;
- встановити склади злочинів, які охоплюють ознаки вандалізму, здійснити їх кримінологічний аналіз, визначити рівень латентності;
- дослідити генезис злочинів, пов'язаних з вандалізмом, визначити їх причини та умови;
- виявити й проаналізувати криміногенні риси осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з вандалізмом;
- запропонувати можливості застосування міжнародного та зарубіжного досвіду запобігання вандалізму в Україні;
- розробити комплекс перспективних заходів запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом, на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях;
- визначити суб'єктів запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом, і проаналізувати їх діяльність у цій сфері.

Методологічною основою монографії став діалектичний метод, застосування якого дає змогу вивчити об'єкт і предмет дослідження в їх гносеологічній єдності, взаємозв'язку, а також відмінності вандалізму як прояву протиправної агресивної поведінки від злочинів, пов'язаних із вандалізмом. За допомогою історичного методу з'ясовано сутність вандалізму з позиції його становлення і розвитку. Завдяки використанню методів аналізу та синтезу відокремлено види сучасного вандалізму, а також структурно-функціонального методу у сукупності з методами класифікації і групування здійснено кримінологічний аналіз злочинів, пов'язаних з вандалізмом, й визначено рівень їх латентності. Крім цього, ці методи дозволили дослідити генезис злочинів, пов'язаних з вандалізмом, встановити їх причини й умови, надати кримінологічну характеристику особистості злочинця-вандала. Спираючись на формально-логічний метод було розроблено власне визначення поняття «вандалізму», обґрунтовано пропозиції щодо уточнення й доповнення норм чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України, а на порівняльно-правовий – вивчено зарубіжний досвід запобігання вандалізму і можливість його імплементації у вітчизняне законодавство. Послугуючись герменевтичним методом, розглянуто положення чинного вітчизняного й зарубіжного законодавств щодо запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом. Крім того, при написанні роботи використовувалися конкретно-соціологічні та статистичні методи збирання й аналізу емпіричного матеріалу (анкетування наукових, науково-педагогічних та практичних працівників щодо латентності злочинів, пов'язаних з вандалізмом, вивчення документів).

Нормативно-правову та інформаційну основу склали Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КК України, інші закони, а також підзаконні нормативно-правові акти України, судова практика, законодавство зарубіжних країн. Теоретичною базою роботи стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі філософії, соціології, психології, педагогіки, теорії права, кримінального, міжнародного права, кримінології та криміналістики.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 296 кримінальних справ за ст. 178, 179, 194, 194¹, 270¹, 292, 296, 297, 338

та 360 КК України в період 2013–2017 років, які були розглянуті судами першої інстанції Вінницької, Сумської, Харківської, Полтавської областей та міста Київ; дані про злочини, передбачені ст. 277, 298, 347, 347¹, 352, 378, 399 та 411 КК України, оприлюднені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; статистична інформація Генеральної прокуратури України про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності за 2013–2018 роки; дані, отримані у результаті проведеного анкетування 580 громадян, 100 практичних працівників правоохоронних органів, 50 наукових і науково-педагогічних працівників щодо детермінації і латентності злочинів, пов'язаних з вандалізмом.

Сформульовані й обґрунтовані в монографії положення, висновки і рекомендації мають не лише теоретичне значення для розвитку кримінологічної науки, а й спрямовані на всебічне удосконалення правоохоронної системи і практики запобігання злочинності, а також модернізацію системи обліку і реєстрації злочинів.

Результати дослідження можуть бути використані: а) у науково-дослідній сфері (для подальшого дослідження явища вандалізму, а також проблем, пов'язаних із запобіганням йому); б) у нормотворчій діяльності (при уточненні та вдосконаленні норм кримінального законодавства України); в) у правозастосовній практиці (з метою покращення існуючих і розробки нових заходів запобігання злочинам, пов'язаним з вандалізмом); г) в освітньому процесі (при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів із дисциплін «Кримінологія» та «Попередження злочинів», при проведенні лекцій та практичних занять, у науково-дослідній роботі студентів).

Автор висловлює щире вдячність, глибоку повагу та захоплення науковому керівнику та найкращому Вчителю – кандидату юридичних наук, доценту Лукашевичу Сергію Юрійовичу, який з початку наукового шляху вірив у мене, надихав, навчив дослідницькій роботі, надавав всебічну опору в період аспірантської підготовки та у подальшому. Дякую за життєві настанови, співпрацю та підтримку усіх наукових пошуків, завдяки яким мої здобутки змогли побачити світ. Також виражаю подяку велимишановним рецензентам моєї монографії професорам Денисову Сергію Федоровичу, Литвинову Олексію Миколайовичу та Подільчак Ользі Миколаївні за слушні поради та конструктивні зауваження, що посприяли покращенню змісту роботи.

Крім того, дякую колективу кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а окремо завідуючому – професору Головкіну Богдану Миколайовичу, за доброзичливу атмосферу, професійну допомогу, наукове обговорення та відкритість.

Особлива вдячність моїй родині за цілодобову підтримку, любов та турботу. Без Вас не було усього, що я зараз маю. Ви надихаєте мене до щоденної праці та самовдосконалення.

СУЧАСНИЙ ВАНДАЛІЗМ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Поняття та сутність вандалізму як прояву агресивної протиправної поведінки та його види

У суспільстві (не лише у вітчизняному) завжди мають місце прояви деструктивної поведінки як на індивідуальному, так і груповому рівнях, а також у суспільстві в цілому. Історичний розвиток підтверджує, що з плином часу проявів агресивних дій людей щодо оточуючих, а також об'єктів та споруд навколо них стає більше. При цьому, одним з найпоширеніших проявів агресивної протиправної поведінки є таке соціальне явище, як вандалізм, що справедливо викликає обурення серед законослухняних громадян.

Безумовно, прояви вандалізму виникли задовго до появи самого терміна «вандалізм». Перші згадки про акт вандалізму датовані 356 р. до н. е., коли Ефес Герострат, бажаючи прославитися, закарбував в історичній пам'яті своє ім'я, підпаливши храм богині Артеміди Ефеської – одне з семи див Стародавнього світу¹. Проте за найпоширенішою теорією термін вандалізм походить від «вандалів» – давніх східногерманських племен, відомих своїми руйнівними нападами на Рим і його провінції², а також вандали відрізнялися характером руйнувань: деструктивні дії здійснювалися ними нещадно та жорстоко³.

¹ Алиев Х. К. Вандализм: возникновение, сущность и разновидности. Современное право. 2011. №5.

² Донченко А. Ненаказуемый вандализм? *Российская юстиция*. 1998. №6. С. 22.

³ Маршуба М. О. О вандализме и борьбе с ним. *Актуальные проблемы становления государственности в Украине: краткие тезисы докл. и науч. сообщений Межрегион. науч. конф. молодых ученых и соискателей*. Харьков, 1995. С. 47.